

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА ТА ДІЗНАННЯ

УДК 343.131

А. Є. ГОЛУБОВ,

*кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
з розроблення законодавчих та інших нормативно-правових актів
навчально-наукового інституту психології, менеджменту,
соціальних та інформаційних технологій
Харківського національного університету внутрішніх справ*

СТРУКТУРА ЗАВДАНЬ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ДІЯЛЬНІСТЬ ДІЗНАВАЧА ТА СЛІДЧОГО ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ

Сучасний стан розвитку суспільних відносин в Україні, яку сьогодні можна характеризувати як суверенну і незалежну, демократичну, соціальну, правову державу, реформування судово-правової та адміністративної галузей обумовлюють необхідність подальших змін у правовій системі держави, у тому числі змін концептуальних основ побудови галузей права, відповідного законодавства та заснованої на них діяльності державних органів, які ще не отримали належного правового реформування та закріплення відповідно до нових умов існування нашої країни. І це повною мірою стосується кримінально-процесуального права, чинного Кримінально-процесуального кодексу (далі – КПК) України та кримінально-процесуальної діяльності, які, незважаючи на істотні зміни в їх змісті, що відбулися останнім часом, ґрунтуються на застарілих концептуальних основах, закладених ще за часів існування командно-адміністративної системи Радянського Союзу, в якому людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека були лише декларативними моментами буття однієї з найбільших країн світу. Тому, на наш погляд, питання формування концептуальних основ кримінального судочинства, визначення мети кримінально-процесуальної діяльності та засобів її реалізації уповноваженими особами держави, підвищення ефективності діючих гарантій прав та законних інтересів особи, враховуючи те, що робота з розробки нового КПК України триває, є доволі актуальною проблемою сьогодення, яка потребує свого вирішення. На це прямо вказано в Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, яка була затверджена Указом Президента України

від 10 травня 2006 р. № 361/2006.

Проблеми визначення завдань кримінального судочинства завжди привертали увагу науковців та практиків, зокрема, їх досліджували такі вчені, як В. П. Бож'єв, Ю. М. Грошевий, В. С. Зеленецький, Є. Г. Коваленко, І. І. Карпець, Е. Г. Лук'янова, Л. М. Лобойко, П. А. Лупинська, В. Т. Маляренко, М. С. Строгович, М. О. Чельцов, О. Г. Шило та ряд інших. При цьому основна увага в наукових дослідженнях приділялася виявленню змісту завдань кримінально-процесуальної діяльності, але вважати це питання остаточно вирішеним, як свідчить аналіз останніх публікацій з даної тематики, передчасно. Також слід зауважити, що ці питання не висвітлювалися з точки зору взаємозв'язку завдань кримінального судочинства та структури цієї діяльності, а також їх впливу на діяльність, зокрема, дізнавача та слідчого. Вважаємо, що між ними існує певний взаємозв'язок, що визначає те, як дізнавач та слідчий повинні будувати їх діяльність із розслідування кримінальних справ. Враховуючи вказане, **метою** статті є визначення структури завдань кримінального судочинства та впливу їх на діяльність дізнавача та слідчого.

Розкриваючи основний зміст статті, насамперед відзначимо, що діяльність цих осіб, як і будь-яка суспільно корисна діяльність, повинна бути спрямована на досягнення певної мети та виконання відповідних завдань. Щодо цього можна говорити про те, що для діяльності з розслідування кримінальних справ, яка здійснюється правоохоронними органами, зокрема органами дізнання та досудового слідства, визначення завдань такої діяльності, їх формулювання в законі, усвідомлення на рівні правосвідомості виконавця є обов'язковою

умовою належної організації та реалізації такої діяльності.

На наш погляд, наявність завдань діяльності, у тому числі й при розслідуванні кримінальних справ, їх усвідомлення дізнавачем та слідчим, а також їх здійснення в повному обсязі є системно-організуючими факторами, які надають їх діяльності логічної спрямованості, цілісності, обумовлює вибір сил та засобів її виконання, забезпечує її ефективність та результативність тощо. І цей момент, на жаль, не завжди береться до уваги як під час теоретичної підготовки майбутніх дізнавачів та слідчих, так і безпосередньо під час розслідування ними кримінальної справи. До негативних наслідків цього можна віднести недотримання цими посадовими особами вимог повноти та об'єктивності розслідування, порушення прав учасників провадження (зокрема заявляти клопотання, надавати докази тощо), повернення справи прокурором на підставі ст. 229 КПК України тощо.

Причиною цього, як ми вважаємо, є те, що увага дізнавача та слідчого під час розслідування кримінальної справи в більшості випадків фактично зосереджена на вчиненні конкретних процесуальних дій та прийнятті відповідних процесуальних рішень, складанні процесуальних документів, оформленні результатів провадження, виконанні дій, пов'язаних із їх службово-трудою діяльністю як працівників правоохоронних органів держави тощо, що не дає можливості зосередитися на оцінюванні власної діяльності з позиції виконання поставлених законом перед слідчим завдань та досягнення мети цієї діяльності. Не завжди на це звертають увагу з боку начальника органу дізнання та начальника слідчого відділу (відділення), які згідно з їх функціональними обов'язками повинні створювати умови для успішного виконання підлеглими завдань кримінального судочинства [1, с. 115], а також забезпечувати досягнення відповідної мети всього провадження. На наш погляд, усунення цих недоліків у практичній діяльності дізнавачів та слідчих сприятиме не тільки підвищенню якості розслідування кримінальних справ, а й забезпеченню прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального судочинства.

Щодо визначення завдань діяльності дізнавача та слідчого під час провадження в кримінальних справах, то вважаємо за необхідне звернути увагу насамперед на можливість виокремлення декількох аспектів розуміння завдань кримінально-процесуальної діяльності та їх практичної реалізації. Відзначимо, що під поняттям «завдання» будемо розуміти

наперед визначений для виконання обсяг роботи, справу тощо [2, с. 378].

Так, як відомо, завдання кримінального судочинства в загальному вигляді закріплені в ст. 2 КПК України. Але, як ми вважаємо, під час вирішення питання щодо змісту завдань діяльності дізнавача та слідчого доцільно враховувати певну системність, стадійність кримінального процесу, яка є однією з характерних ознак цього виду правозастосовної діяльності, на що вказано в літературі [3, с. 296–297; 4, с. 101]. У цьому контексті з'являється можливість розглядати завдання кримінально-процесуальної діяльності як певну систему завдань різного рівня, які у своїй сукупності спрямовані на досягнення мети кримінального процесу. Така позиція знаходить своє відображення в працях науковців [5, с. 23; 6, с. 219].

Варто звернути увагу на точку зору, згідно з якою завдання кримінального процесу можна класифікувати стосовно етапів процесуальної діяльності на:

- безпосередні (завдання окремої процесуальної дії, що полягають, як правило, в отриманні й перевірці доказової інформації або в забезпеченні можливості її отримання й перевірки);
- проміжні (завдання процесуальної стадії); кінцеві (завдання судочинства в даній кримінальній справі);
- перспективні, досягнення яких забезпечується процесуальною діяльністю з розслідування і розгляду невизначеного числа кримінальних справ (досягнення виховного та профілактичного ефекту кримінальним судочинством, вплив на формування правової та етичної свідомості) [7, с. 43].

З таким поглядом ми повністю погоджуємося, бо він дає можливість сформулювати повне уявлення про співвідношення структури кримінально-процесуальної діяльності та тих завдань, що вирішуються на кожному її етапі в кожному структурному елементі [8, с. 104–106].

Ця позиція частково відображає існуючий діалектичний взаємозв'язок філософських категорій загального, особливого й одиничного, які співвідносяться одна з одною [9, с. 230], де загальне виявляється у схожості властивостей усіх правових явищ, особливе характеризує якісно однорідне системне об'єднання властивостей правових явищ, а окреме – це одиничне явище, яке пов'язане з іншими явищами й одночасно відрізняється від них сукупністю певних правових властивостей [10, с. 231–237]. Отже, якщо взяти цю позицію до уваги та врахувати структурний поділ кримінально-процесуальної діяльності (взагалі вся діяльність – стадія – окрема процесуальна дія), то

можна співвіднести категорії загального, особливого й одиничного та структуру завдань кримінального процесу. Таким чином, категорії загального відповідають завданням, що зазначені в ст. 2 КПК України, або як було вказано вище, кінцеві завдання процесуальної діяльності. Категорія особливого охоплює однорідне системне об'єднання завдань окремої стадії кримінального процесу (проміжні завдання), а одиничне стосується завдань конкретної процесуальної дії (безпосередні завдання). У такому розумінні системно-структурних зв'язків і відносин, що виникають під час кримінально-процесуальної діяльності, з'являється можливість виокремлення завдань основних елементів структури цієї діяльності.

Щодо визначення завдань діяльності дізнавача та слідчого, то, оскільки їх діяльність фактично охоплює та реалізується в межах двох стадій кримінального судочинства – порушення кримінальної справи та досудового розслідування, можна вказати, що основними, так би мовити, «реальними» завданнями діяльності дізнавача та слідчого є безпосередні (проміжні) завдання цих стадій. У кримінально-процесуальній науці виділення завдань стадій є усталеною точкою зору. Наприклад, у науковій літературі відзначається, що кожній стадії процесу властиві безпосередні завдання, які впливають із призначення судочинства [5, с. 23].

Так, на думку Є. Г. Коваленко, з якою ми погоджуємося, безпосередніми завданнями стадії порушення кримінальної справи є: швидке встановлення наявності або відсутності достатніх даних, що вказують на ознаки злочину, а також обставин, що виключають провадження у кримінальній справі [6, с. 219]. У свою чергу, до завдань досудового слідства дослідниця відносить: охорону прав та законних інтересів громадян, суспільства; швидке і повне розкриття злочинів; встановлення об'єктивної істини у кримінальній справі; викриття винних; притягнення винних у вчиненні злочинів до кримінальної відповідальності як обвинувачених; недопущення притягнення до кримінальної відповідальності невинних осіб; реабілітація осіб, необґрунтовано притягнутих до кримінальної відповідальності й забезпечення відшкодування заподіяного їм збитку; визначення необхідності кримінально-правового впливу або можливості обмежитися застосуванням заходів суспільного впливу; забезпечення відшкодування матеріального збитку, заподіяного злочинцем; виявлення й усунення причин злочинів та умов, що сприяли їх здійсненню; створення необхідних передумов для правильного вирішення кримінальних справ

судом; забезпечення підозрюваному, обвинуваченому права на захист; виховання громадян у дусі неухильного додержання Конституції і законів України [6, с. 263].

Отже, дізнавачі та слідчі повинні орієнтуватися на виконання саме цих завдань при здійсненні діяльності в межах відповідних стадій кримінального процесу. Звісно, такий підхід до виокремлення та виконання окремих та особливих завдань слідчого не виключає, а навпаки, передбачає обов'язкове врахування загальних завдань діяльності державних органів та їх посадових осіб у сфері кримінального судочинства (ст. 2 КПК України), що забезпечує комплексність, цілісність та системність діяльності дізнавача та слідчого.

Окремо слід звернути увагу на характер спрямованості забезпечення завдань кримінального судочинства. Аналіз змісту ст. 2 КПК України дає підстави для висновку, що за своєю спрямованістю та характером указані завдання можна поділити на такі, що переважно відображають публічні або приватні інтереси. Утім, як ми вважаємо, їх не можна протиставляти одне одному, вони взаємопов'язані між собою. Тому свою діяльність дізнавач та слідчий повинні будувати з урахуванням єдності пріоритету забезпечення як публічних, так і приватних інтересів. В основу такого підходу повинно бути покладено положення ст. 22 КПК України щодо всебічного, повного та об'єктивного дослідження обставин справи. Слід звернути увагу на те, що напрямок розвитку вітчизняного кримінального процесу в бік розширення принципу змагальності не може бути підставою для обмеження дії цього положення. У цьому контексті погодимося із Ю. М. Грошевим, що реформаційні процеси у сфері кримінального судочинства повинні відбуватися шляхом створення такого кримінально-процесуального механізму, при якому належним чином забезпечується баланс публічних та приватних інтересів, адже кримінальне судочинство здійснюється як в інтересах усього суспільства, так і в інтересах окремої людини [11, с. 6]. Отже, посадові особи органів дізнання та слідства повинні усвідомлювати й неухильно дотримуватися саме такого розуміння специфіки реалізації завдань кримінального судочинства.

Узагальнюючи викладене в статті, зробимо такі висновки, які стосуються завдань діяльності дізнавача та слідчого:

– виділення структури завдань кримінально-процесуальної діяльності є важливим чинником її систематизації та організації, забезпечує можливість оцінювання її ефективності

та результативності, сприяє вибору процесуальних засобів їх виконання, де діяльність дізнавача та слідчого повинна будуватися та спрямовуватися саме з їх урахуванням;

– за своїм характером завдання кримінального процесу доцільно розглядати як загальне явище (ст. 2 КПК України), практична реалізація якого отримує власне наповнення та має особливості з урахуванням етапу (стадії, процесуальної дії) кримінального судочинства та особи (наприклад, кримінально-процесуальні функція та статус дізнавача, слідчого), яка забезпечує її виконання;

– завдання кримінального судочинства, враховуючи стабільність останнього, являють собою систему завдань різного рівня (загальні завдання, завдання стадії, завдання окремої процесуальної дії), які у своїй сукупності спрямовані на досягнення мети кримінального процесу;

– визначальними для безпосередньої діяльності дізнавача та слідчого є завдання тих етапів кримінального процесу, в межах яких вони здійснюють кримінально-процесуальну діяльність (стадії порушення кримінальної справи та досудового розслідування);

– провадження дізнавачем та слідчим діяльності з порушення та розслідування кримінальних справ повинна бути заснована з урахуванням завдань кримінального судочинства, що характеризують його спрямованість на забезпечення прав, свобод та законних інтересів осіб, які беруть участь або залучені до кримінального судочинства, де дотримання цієї умови є обов'язковою складовою належної організації та ефективної реалізації дізнавачем і слідчим їх кримінально-процесуальної функції;

– значення та роль структурного поділу завдань кримінального судочинства на загальні

завдання, завдання стадії та завдання окремої процесуальної дії обумовлює необхідність їх нормативно-правового відображення в чинному КПК України та проекті нового, де їх юридичне закріплення буде відігравати роль чинника, який впливатиме на організацію та здійснення кримінально-процесуальної діяльності дізнавача та слідчого;

– у процесі реалізації завдань кримінального судочинства діяльність дізнавача та слідчого повинна бути спрямована на забезпечення балансу публічних та приватних інтересів, що повинно здійснюватися на ґрунті всебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин справи.

Зазначені висновки, на наш погляд, акцентують увагу на тому, що перспективними напрямками подальших наукових досліджень у цій сфері є: розкриття особливостей забезпечення, зокрема дізнавачем та слідчим, не тільки приватних прав та інтересів учасників кримінального судочинства, а й публічних інтересів суспільства та держави в цій сфері; висвітлення особливостей реалізації мети та завдань кримінального судочинства стосовно окремих стадій кримінального процесу й особливих проваджень, наприклад провадження у кримінальних справах про злочини неповнолітніх.

Вважаємо, що комплексне теоретичне вирішення завдань кримінального судочинства та їх практична реалізація в діяльності державних органів та посадових осіб, які провадять кримінальний процес, стане одним із факторів, що забезпечить становлення в Україні судівництва як єдиної системи судового устрою та судочинства, що функціонує на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів, як це передбачено в Концепції вдосконалення судівництва.

Література

1. Каткова А. Г. Правові та організаційні аспекти управління слідчими підрозділами органів внутрішніх справ України : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.07 / А. Г. Каткова. – Х., 2003. – 260 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : Перун, 2002. – 1440 с.
3. Маляренко В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів : монографія / В. Т. Маляренко. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 512 с.
4. Лукьянова Е. Г. Теория процессуального права / Е. Г. Лукьянова. – 2-е изд., перераб. – М. : Норма, 2004. – 240 с.
5. Уголовно-процессуальное право Российской Федерации : учебник / [отв. ред. П. А. Лупинская]. – М. : Юристъ, 2003. – 797 с.
6. Коваленко Є. Г. Кримінальний процес України : навч. посіб. / Є. Г. Коваленко. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 576 с.
7. Курс советского уголовного процесса. Общая часть / [авт. кол. : В. Б. Алексеев, Л. Б. Алексеева, В. П. Божьев и др. ; под ред. А. Д. Бойкова, И. И. Карпеца]. – М. : Юрид. лит., 1989. – 640 с.
8. Зеленецкий В. С. Структура советского уголовного процесса / В. С. Зеленецкий // Проблемы правоуведения : респ. межвед. науч. сб. – Вып. 42. – 1981. – 144 с.
9. Біленчук П. Д. Філософія права / П. Д. Біленчук, В. Д. Гвоздецький, С. С. Сливка. – К. : Атіка, 1999. – 208 с.

10. Керимов Д. А. Философские проблемы права / Д. А. Керимов. – М. : Мысль, 1972. – 470 с.
11. Грошевий Ю. Проблеми реформування кримінального судочинства / Ю. Грошевий // Право України. – 2009. – № 2. – С. 4–10.

Надійшла до редколегії 07.12.2009

Анотації

Досліджено завдання кримінального судочинства з точки зору їх взаємозв'язку зі структурою кримінально-процесуальної діяльності. Вказано на можливість виділення загальних завдань кримінального судочинства, завдань стадії та завдань окремої процесуальної дії. Звернуто увагу на те, що сукупність цих завдань відіграє роль чинника, який впливає на організацію та здійснення кримінально-процесуальної діяльності дізнавача та слідчого.

Исследованы задачи уголовного судопроизводства с точки зрения их взаимосвязи со структурой криминально-процессуальной деятельности. Указана возможность выделения общих задач уголовного судопроизводства, задач стадии и задач отдельного процессуального действия. Обращено внимание на то, что совокупность этих задач играет роль фактора, который влияет на организацию и осуществление криминально-процессуальной деятельности дознавателя и следователя.

The tasks of criminal judicial system from the viewpoint of their correlation with criminal procedural activity structure are researched. An opportunity to separate general tasks in criminal judicial system, tasks of the stage and tasks of separate procedural action is pointed out. Attention is paid to the scope of these tasks and that it plays the role of the factor which influences on organization and conducting investigator's criminal procedural activity.